

Novinář Witold Szablowski

Medvědí cesta ke svobodě

Napsal několik knih, tři z nich vyšly i u nás. Naposledy v listopadu *Tančící medvědi*: známý představitel polské reportážní školy Witold Szablowski píše v knížce o cvičených medvědech v Bulharsku, které odebrali jejich chovatelům, mnohdy trýznitelům, a kteří se znovu učí žít na svobodě v chráněné rezervaci. Novinář vidí v osudu těchto medvědů paralelu s vývojem v postkomunistických zemích. Změnit režim může být snazší než proměnit mentální návyky. Ať už medvědí, či lidské.

text Leona Šmelcová / foto Petr Kozlík, Mafra

Ta zpráva z Polska před čtyřiceti lety silně zasáhla i Československo. V noci z 12. na 13. prosince 1981 vystoupil v televizi obrýlený plešatící muž v zelené uniformě posázené vyznamenáními a monotónním hlasem přečetl prohlášení. S polskou vlajkou za sebou vyhlásil generál Wojciech Jaruzelski výjimečný stav. Tvrdý úder měl skoncovat se stále silícím vlivem na režimu nezávislých polských odborů. Přestaly fungovat telefony, hranice se zcela uzavřely, na ulicích se objevili vojáci a policisté. Následoval zákaz shromažďování a demonstrací, plnily se věznice.

Výjimečný stav představuje v polské paměti traumatizující událost, ztvárněnou v mnoha knihách i filmech, současně se ale také považuje za jeden z příznaků úpadku komunistické moci. Witoldovi Szablowskému byl tehdy jen

rok, události postupné koroze komunismu a nástup nového demokratického režimu však ovlivňují dodnes i jeho.

Přechod od totality k demokracii je téma, jemuž se Witold Szablowski, dnes známý polský novinář, věnuje dlouhodobě. O sobě i svých vrstevnicích hovoří jako o generaci transformace. „Byl to asi největší zážitek mého života, naštěstí jsem neprožil nic horšího,“ říká. Jako dítě se také vyrovnával s první zásadní událostí, která ho formovala, když po pádu komunismu zavřeli malou vesnickou školu, kde učila jeho matka. „Komunisté vytvořili svět, který nedával smysl, ale přinejmenším věřili, že vzdělání je důležité i v malých vesnicích.“ Po nástupu kapitalismu škola zkrachovala, což matka nesla velice těžce.

NOVINÁŘOVO PODOBENSTVÍ.

Medvědi, které vzali svým cvičitelům, se jednoho dne vzbudí do nové reality a nevědí, co dělat - podobně jsou na tom podle novináře Witolda Szablowského i občané postkomunistických zemí.

Projev. Vystoupení Wojciecha Jaruzelského v prosinci roku 1981. Polští komunisté se na zavedení výjimečného stavu připravovali již od listopadu 1980.

BLÁZNIVÝ SVĚT

Witold pochází z Ostrova Mazovského, ležícího asi sto kilometrů od Varšavy. Do malého města se narodil v dobách velkých změn. V létě 1980, pár týdnů po jeho narození, začala v gdaňských loděnicích stávká, která se postupně rozšířila do celého Polska. Dělníci požadovali mimo jiné nezávislé odbory, dodržování svobody projevu, náboženskou svobodu a zlepšení životních podmínek. Strana nejdřív ustoupila. Vznikla Solidarita, nezávislé celonárodní odborové hnutí, jež mělo během roku téměř deset milionů členů. Když ale na podzim 1981 Poláci poslali do ostatních sovětských satelitů dopis, v němž nabízel pomoc se založením podobných odborových hnutí, došla komunistické garnituře trpělivost.

Vyhlášením výjimečného stavu – toto číslo Reportéra vychází na den přesně čtyřicet let poté – se polská komunistická vláda snažila vytvořit dojem, že odvrací nebezpečí invaze, jakou v roce 1968 zakusilo Československo. Později se ukázalo, že ve skutečnosti ladila noty s Moskvou. „Výjimečný stav si nepamatuji, byl mi rok,“ vzpomíná Szabłowski. „Ale svět mi v dětství připadal zvláštním způsobem nereálný, bláznivý.“ O politice se u Szabłowských v té době nemluvalo. „Nemohu říct, že by podporovali režim, jsem si jistý, že ho nenáviděli, ale chtěli žít bez problémů.“ Tak jako miliony dalších lidí.

VÝJIMEČNÝ STAV SI NEPAMATUJI. SVĚT V DĚTSTVÍ MI PŘÍŠEL NEREÁLNÝ A BLÁZNIVÝ.

Československo bylo první zemí, kterou s rodiči navštívil. Dovolená Szabłowských ovšem vypadala trochu jinak, než je dnes obvyklé. Rodiče nakoupili spoustu věcí, všechno možné, naplnili auto od podlahy po strop, někam vmáčkli Witolda a vyrazili na cestu. „Přijeli jsme třeba do Košic, všechno prodali, nakoupili tam nějaké československé zboží a jeli do Maďarska, Rumunska a pak na dva týdny do Bulharska.“ Pašování, postávání na trzích, smlouvání. Witek, nejprve pětiletý, pak šestiletý, sedmiletý a osmiletý, měl na starosti žvýkačky, čokolády a jiné „malé věci“. Tušil, že takhle by prázdniny vypadat neměly.

Skladat písmenka dohromady začal už jako malý kluk. Ve velké míře za to mohla babička s dědou, kteří Witka dostali na starost, když mu byly tři roky a jeho matka se vrátila do práce.

Oba byli učitelé a zvláště babička měla typickou kantorskou náuru. Říkala si – co bych s tím klukem tak mohla dělat. No co, můžu ho něco naučit. Tohle je a, b, c... a tak se chlapec naučil číst už někdy ve čtyřech letech. Záhy začal psát. V pěti letech vyrobil první noviny s příběhem o tygrovi, který chtěl být kráva.

V roce 1989 táhlo Witkovi na desátý rok. Poměry se díky Gorbačovově perestrojce uvolňovaly. Solidarita se s polskou vládou dohodla na částečně svobodných volbách, drtivě je vyhrála a komunistická moc se začala hroutit. „Generace transformace“ dospívala v devadesátých letech, v době divokého kapitalismu, kdy se začaly otevírat nové možnosti, byť někdy dosti pochybné. V Ostrovu Mazovském, podobně jako v dalších polských městech poblíž Varšavy, vybujely místní mafie, vykrádaly ruské nákladáky, kradly auta v Německu a děti podnikatelů se musely mít na pozoru, aby je někdo neunesl kvůli výkupnému. K mafii se přidávali i někteří Witoldovi spolužáci. Vidá je dodnes. „Vědí, že to vím, ale vzpomínáme na jiné věci. Neptám se, jak kradli a jaké to bylo v base.“

TURECKÁ PŘEDEHRA

V osmnácti odešel Witold do Varšavy studovat politickou vědu a novinářinu. Žurnalistika byla jasná volba od chvíle, kdy mu bylo třináct a otec začal kupovat polskou Gazetu Wyborczu. Tehdy ohromné noviny se skvělou pověstí, v nichž každý týden na kvalitním papíře vycházela stostránková příloha Duży Format. Tehdy v ní pracoval i Mariusz Szczygieł a Witold chtěl být jako on. Poláci totiž mají specifický reportážní styl, respektovaný v celém světě. Začátky takzvané polské školy literární reportáže se datují do druhé půle minulého století, kdy s ní začínali Hanna Krall a Ryszard Kapuściński. A současným velkým jménem polské reportáže je právě Mariusz Szczygieł. Známe ho ostatně dobře i u nás, umí výborně česky a už skoro třicet let zvenčí nahlíží do české mentality.

Politologii Witold zvolil spíš náhodou. Jednou, ještě doma, potkal

staršího spolužáka, který ji už studoval, a zeptal se ho, co bude s takovou školou dělat. Nejraději prý velvyslance v nějaké africké zemi, kde se dá sehnat levné a kvalitní hulení. To zní jako dobrý plán, řekl si Witold. „Upřímně myslím, že osmnáct let je komplikovaný věk na dělání velkých rozhodnutí,“ usmívá se. Ve škole nicméně učinil další zásadní rozhodnutí. Většina kolegů tíhla k Západu, Polsko tehdy ještě nebylo v Evropské unii, mnozí snili o Bruselu a Berlíně. Nikdo se naopak nechtěl zabývat Ruskem a Blízkým východem, ale Witold cítil, že tyto regiony je třeba poznat, dokud je člověk mladý a plný síly. Požádal o stipendium v Turecku, strávil tam rok studia a naučil se turecky. Někdejší osmanskou říší se zabýval tak důkladně, až se mu turečtí kamarádi smáli, že mezi svými předky musel mít Turka.

O Turecku také později napíše svou první knihu, soubor reportáží s názvem *Vrah z města meruněk*. Tím vrahem je míněn Mehmet Ali Ağca, muž, který se chtěl stát básníkem, ale proslul atentátem na papeže Jana Pavla II.

HALÓ, TADY SZCZYGIEŁ

Přišlo nové tisíciletí, Witold úspěšně promoval, hodně cestoval stopem, porůznu pracoval a přemýšlel, co bude dělat. V Kodani mu kamarádi dohodili práci myče nádobí. Za čtyři dny si tak vydělal víc než jeho máma učením za měsíc. Rozhodl se zůstat v dánské metropoli a stal se pomocným kuchařem.

Po roce vyrazil domů sbalit si nějaké věci, rozhodnutý, že v Kodani zůstane pár let. Náhodou potkal známého, který ho lákal do nového bulvárního deníku. Není co ztratit, kuchyně počká, pomyslel si Witold a nastoupil do redakce. Dostal na starost vše, co se týká papeže, v Polsku narozeného a tamtéž nadmíru populárního Jana Pavla II. Někdy v té době se objevila zpráva, že Mehmet Ali Ağca, který papeže v roce 1981 postřelil, má být propuštěn z vězení. Witold by s ním rád udělal rozhovor, a tak požádal o cestu do Turecka. V úspěch moc nevěřil. Jistě ho předběhnou bohatší a slavnější listy, ale aspoň navštívil

kamarády, říkal si. Ağca nakonec zůstal za mřížemi, proti jeho propuštění se vzedmula ohromná vlna odporu, ale novinářsky se cesta vyplatila. Witold vypátral Ağcovu rodinu, bratra, sestru, snoubenku i komplice, což do té doby novináři neudělali.

Jenže v Polsku mezitím jeho deník zkrachoval. „Dalo se to čekat, byl to pokus o pozitivní bulvár. Žádné bouračky, zpackané životy celebrit

ani tragické příběhy z dovolených, ale články o tom, co se komu povedlo. Takže to samozřejmě nikdo nekupeval.“ Co teď? Skvělá story v kapse a noviny u ledu. Deník ale patřil do holdingu s vysněnou Gazetou Wyborczou. Zavolal tam. Má prý příběh sepsat a poslat jim ho. Sedl si k počítači. Text dal přečíst „asi padesáti známým“. Pak ho upravil a odeslal. A čekal.

„Haló, tady Mariusz Szczygieł,“ ozvalo se v telefonu. Szabłowski tomu nemohl uvěřit. Proboha, volá mi Mariusz Szczygieł! „Víte, v tom textu byste musel změnit tohle, no a pak tahle část, no ta je... jak bych to jen... no, pomalejší a tohle...“, pokračoval Szczygieł. Chce asi říct, že to je slátanina, ale je tak slušný, že neví jak, napadlo Witolda. „... zkrátka vím, že toho je hodně, ale zvládl byste to zítřka?“ zeptal se Szczygieł. „A k čemu vlastně,“ hlesl Witold. „Abychom to otiskli.“ Jen párkrát v životě pocítil Szabłowski takový pocit štěstí.

Bylo mu pětadvacet let a stal se historicky nejmladším reportérem proslulé přílohy Duży Format. Psal se rok 2005. Polsko bylo čerstvě v Evropské unii.

POTÍŽE SE SVOBODOU

Cestování, psaní, reportáže, jeden z prvních rozhovorů s barmskou disidentkou Su Źij po jejím propuštění, série textů z Castrovy Kuby. Rychlé roky. Už v té době se ale Witold nejvíce věnoval postkomunistickým zemím. Dokonce se načas rozhodl žít jako v době před revolucí. S partnerkou socioložkou vypnuli internet, schovali mobilní telefony a vybavili si byt zařízením z předrevolučních let. Witold si nechal narůst knír a koupil si Fiata 126p, známého malucha, maličké auto představující jeden ze symbolů komunistického Polska sedmdesátých a osmdesátých let. S ním také strávil nejvíc času. Tedy s jeho opravami, poznal díky tomu hodně sousedů, „kamarádů z bloku“, většinou šedesátníků. Mnozí si mysleli, že se přistěhoval ze zapadlého venkova, ale když jim prozradil smysl svého projektu, začali mu nosit další artefakty z někdejší éry. „Ze začátku to byla sranda, člověku je třicet a připomíná si dětství, ale pak už mě to pěkně štvalo,“ přiznává.

Experimentovat s reminiscencemi přesto vydržel celého půl roku. Hledal odpověď na otázku, jakou cenu lidé zaplatili za svobodu. Našel ji? „Myslím, že ano. Zaplatili jsme sociálním životem. Teď jsme v kolo-toči práce a nakupování, je těžké někoho potkat a popovídat si. To bývalo jedinečné. Rozhodně netvrdím,

V PRAVĚKU NĚKDO MUSEL ROZHODNOUT, KDO DOSTANE MASO A KDO KOSTI.

že byl komunismus lepší, my i vy moc dobře víme, že nebyl, ale možná jsme nemuseli všechno tak zbrkle odsoudit a zahodit.“

V KUCHYNÍCH DIKTATUR

Uvažování o minulosti vyústilo v napsání zmíněné knihy *Tančící medvědi*. „Když jsem se dozvěděl o místě, kde se učí, jak být svobodný, pomyslel jsem si – vždyť o tom roky píšu.“ Medvědi se jednoho dne vzbudí do nové reality a nevědí, co dělat. První reakcí je strach. Roky byli na řetězu, bojí se udělat krok, obávají se trestu. Pak se pomalu adaptují, začnou si hrát, jíst, ale dříve nebo později narazí na problém, s nímž si nevědí rady, většinou v souvislosti s instinkty, ať už jde o hibernaci, nebo kopulování. Cítí potřebu, cítí, že je čas připravit se na zimu, vykopat jámu, přibrat, ale nevědí, co s tím. To je ten moment, kdy mají příliš mnoho svobody. Tehdy se mnohdy znovu postaví na zadní a začnou se kolébat, tančit, jak byli zvyklí.

Té svobody je najednou moc, což v druhé části knihy ukazuje na reportážích z Albánie, Ukrajiny, Polska či Estonska. „My taky často očekáváme, že někdo vyřeší naše problémy. Jenže v demokracii s volbami každé čtyři roky se problémy řeší déle a bolestivěji.“ Poradí si s tím nová generace, které se už do demokracie narodily? „Sotva. Spíš budeme žít ve světě polodiktátorů. Posledním diktátorem staré školy je možná Alexandr Lukašenko, ti noví budou jako Putin nebo Erdoğan. Takoví už nejsou jako z Orwellova *1984*, nezáleží jim na tom, co si člověk myslí nebo dělá doma. „Můžeš mít svou bublinu, svou malou neziskovku,

chránit stromy, pláže nebo zvířata, ale nesmíš ohrožovat jejich moc.“

Diktátoři jsou další Szabłowského téma posledních šesti let. Tak dlouho je také na volné noze. Gazetu Wyborczu opustil po deseti letech v roce 2015. Tehdy strana PiS v čele s Jarosławem Kaczyńským s přehledem zvítězila v parlamentních volbách. Média už několik let drtila celosvětová krize, která si vybrala daň i v Polsku. Ohromné noviny a jejich přílohy se tenčily, kvalitní papír mizel, náklady na cesty se škrtyly. Szabłowski už měl děti, ale riskoval a rozhodl se žít psaním knih, scénářů a produkcí. A pak jednou v televizi uvidí dokument o kuchaři Josipa Broze Tita, lídra bývalé Jugoslávie. Vzpomněl si na své kuchařské začátky v Kodani. A dostal nápad. Diktátoři. Co jim chutnalo? Bylo jim někdy špatně? Co si objednávali, když posílali na smrt tisíce lidí? Co mohou o dějinách říct ti, kdo jim vařil? Szabłowski začal pátrat. Hledal čtyři roky, než napsal knihu *Jak nakrmit diktátora*, v níž vypráví osudy osobních kuchařů Saddáma Husajna, Idiho Amina, Envera Hodži, Fidela Castra a Pol Pota. Z knihy se stal mezinárodní bestseller.

Píše se rok 2021. Polsko je v dlouhodobém sporu s Bruselem kvůli justici, sexuálnímu menšinám a svobodě tisku a jedním z nejmocnějších mužů polské politiky zůstává Jarosław Kaczyński. Witold však neopouští kuchyni. Nyní mu v Polsku vychází nová kniha o tom, jak Rusko za pomoci své kuchyně vybudovalo mocnou říši. Vyzpovídal kuchaře posledního cara i ty, kteří vařili pro Lenina a Stalina. Dále kuchaře z druhé světové války, kuchaře ruských kosmonautů, vojáků v Afghánistánu, Černobyli a sérii končí osobním kuchařem Vladimira Putina. Mimochodem Putinův dědeček byl také kuchař, a dokonce někdy vařil i pro Stalina. „Myslím, že mezi kuchyní a mocí je od nepaměti souvislost,“ říká Szabłowski. „Od pravěku, kdy se ulovil mamut, musel někdo rozhodnout, kdo dostane maso a kdo kosti. Tak podle mě začala politika.“ ●

Autorka je zahraniční reportérka.